

Білоус Н. М. «Ну що б, здавалося, слова...» (Шевченко про сугестивну силу слова)
// Українська мова та література – 2000. – № 19 (травень). – С. 1-2.

«Ну що б, здавалося, слова...» (Шевченко про сугестивну силу слова)

Сугестивна (з лат. *suggestio* – вплив, навіювання) властивість слова генетично сягає праоснов мови і пов'язана з художністю, образністю, витоки яких – у давніх уявленнях первісної доби. Сугестивною силою володіє передусім образне слово, яке в давнину займало важливе місце в обрядовості. «Озвучення» обрядодії, якій надавалося магічного значення, також переймало на себе обрядову магію. «З Богом не можна говорити звичайною буденною мовою, – писав І. Огієнко, – він тієї мови не розуміє і не послухає. Треба знати Божу мову, й її власне знали волхви... Поет – це також волхв, жрець, бо знає Божу волю й уміє по-божому говорити»¹.

Тісно пов'язаний із народною словесністю Шевченко на перших порах інтуїтивно, а згодом осмислено покладався на сугестію рідного слова у своїй поетичній творчості. Його ранні твори, писані в чужому й непривітному Петербурзі, – це скоріше самонавіювання, засіб лікування рідним словом болю душі, гіркої смутку й самотності. Думи, що «стали на папері сумними рядами», – це душевна розрада, своєрідна компенсація за нещасну долю і повнір'яння. І хоч їх «лихо породило», все ж вони «квіти мої, діти», тобто моральна і психологічна опора в особистому й соціальному дискомфорті, передумова творчого натхнення. Цей мотив ще не раз з'явиться в поезії Шевченка, зокрема в період заслання, коли особливо гостро відчувалася втрата рідної землі і друзів: «Думи мої, думи мої, / Ви мої єдині /, Не кидайте хоч ви мене / При лихій годині». Єдиною втіхою та духовним опертям залишається рідне слово, а спосіб спілкування з ним ніби нагадує обрядодію:

*Погуляю понад морем
Та розважусь своє горе.
Та Україну згадаю,
Та пісеньку заспіваю.
Люде скажуть, люде зрадять,
А вона мене порадить,
І порадить, і розважить,
І правдоньку мені скаже.*

Або:

*Хіба самому написати
Таки посланіє до себе
Та все дочиста розказати...*

Над таємницею слова Шевченко роздумував у багатьох творах, проте найточніше сформулював його сугестивну силу в таких рядках:

*Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос – більш нічого.
А серце б'ється – ожива,
Як їх почує... Знать, од Бога
І голос той, і ті слова
Ідуть меж люди!*

Здогад про божественну суть сугестивності слова не новий, оскільки подібне трактування художньої творчості започатковане ще в античні часи і в різних варіантах повторювалося й пізніше. Спроби заглибитися в «таємницю слова» були зроблені вже після Шевченка, десь із середини XIX ст., коли у філологічній науці стався «лінгвістичний поворот» (Потебня, Бергсон, Сартр, Бахтін, Якобсон, Варт та ін.). Але й поетичні одкровення Шевченка не назвемо аматорськими, бо, як поет, він більше відчував і передчував, здогадувався, а не науково осмислював.

Тому-то погляди Шевченка на «**діє-слово**» сформувалися в певну систему. Уже в ранніх творах («Тарас Трясило», «Перебендя» тощо) поет розкриває вплив слова на людську психіку. Художньо це виражено в картинах, де кобзар співає-промовляє до слухачів, досягаючи певного емоційного навіювання:

Умовк кобзар, сумуючи:

Щось руки не грають.

Кругом хлопці та дівчата

Слізеньки втирають.

А хто грає, того знають

І дякуєть люде:

Він їм тугу розганяє...

Отакий-то Перебендя,

Старий та химерний!

Заспіває, засміється,

А на сльози зверне.

Силу слова кобзар черпає, здавалося б, не із власної душі («тугу розганяє, хоть сам світом нудить»), а звертається, як давній язичник, до вітру («вітер віє-повіває»), до моря («з морем розмо-ля»), зрештою, до небесної сили («то серце по волі з Богом розмовля»). Образ кобзаря як своєрідного посередника (медіума) між божественними силами і людьми настільки приваблював Шевченка, що він ідентифікував себе з його творчістю і книгу свою назвав «Кобзарем», у чому вбачається прагнення збагнути свою роль **речника, пророка**. Щось було в ньому таке, що вражало сучасників. «Іноді можна було подумати, – згадує М.Савичев, – що він слухає співи сфер; так заносила його звична й світла дума в простори, йому одному відомі»¹. Та й І.Франко пізніше зауважував: «Штука (мистецтво слова. – Н.Б.) є для Шевченка чимось божественним, вічним, чимсь таким, до чого треба приступати з побожним трепетом»³.

Шевченко усвідомлював, що тільки живе («прожите»), натхненне слово може торкнутися іншої душі, пробудити в ній ті почуття і думки, які тривожать душу самого поета. Принципу «хочеш схвилювати когось – будь сам схвилюваний» поет дотримувався завжди і змальовував процес творчості в одухотворених, ірраціональних образах:

За думою дума роєм вилітає;

Одна давить серце, друга роздирає,

А третя тихо, тихесенько плаче

У самому серці, може, й Бог не бачить.

Іноді в Шевченка з'являвся сумнів в істинній силі свого слова, яке він називав то «тихим», то «мертвим», то «тихосумним», натякаючи, можливо, не стільки на бездержавний статус української мови, скільки на зовнішній спротив його щирому слову («всі оглухли – похилились в кайданах... байдуже»; «Либонь, уже десяте літо, / Як дав я людям «Кобзаря», / А їм неначе рот зашито»). «В Україну ідіть, діти», – оптимістично

писав поет у юності, сподіваючись, що там його слово знайде відгук і тим виявить свою силу. Перебуваючи на засланні, Шевченко вже із сумнівом, пересипаючи рядки вставним словом «може», сподівається:

*А може, тихо за літами
Мої мережані сльозами
І долетять коли-небудь
На Україну... і падуть
Неначе роси над землею,
На щире серце молодеє
Сльозами тихо упадуть!
І покиває головою,
І буде плакати за мною...*

І все ж у цих сумнівах, навіяних обставинами, гору брала віра в силу слова, якась відчайна впевненість, що воно зберігатиме її в собі десятиліттями: *«А я таки мережать буду / Тихенько білії листи»*; *«Та й знов мережать заходжусь дрібненько книжечку»* та ін.

Слово в давній обрядовості мало магічну функцію і найчастіше набирало форм замовляння, заговору, молитви, клятви, прокльону. Елементи цих реліктових словесних жанрів виявляються й у поезії Шевченка. У формі замовляння з відповідними експресивно-емоційними засобами, стилістикою і тональністю побудовано, наприклад, вірш «Думка», у якому наявні звертання до *«буйного вітру»*, *«синього моря»*. Нерідко Шевченко звертається до Долі, Музи, Бога, і ці палкі заговори-молитви як формально, так і за сугестивною суттю наближають автора до прадавніх традицій словесного мистецтва (*«Доле моя, доле»*, *«Заворожи мені, волхве»*, *«Муза»*, *«Доля»*, *«Старенька сестро Аполлона»* та ін.).

Як уже давно відзначали дослідники творчості Шевченка, його поетична мова наскрізь **діалогічна**. Це знову повертає до думки про творця як медіума, що спілкується з небесними сферами, які й допомагають йому творити. Звергаючись до Музи, поет уклінно просить:

*Учи неложними устами
Сказати правду.
Поможі Молитву діяти до краю.*

Шевченко прагнув досягти особливого стану, роз'ятрюючи в душі почуття (*«жалью серцю завдавати»*), запалюючи в собі огонь, який або кликав до життя, до гармонії (*«Любіться, брати мої, Україну любіте!»*), або спопеляв застереженнями-прокляттями (*«Схаменіться, будьте люди! Бо лихо вам буде!»*). У таких творах Шевченко часто вдається до імперативних словесних формул, що загалом властиве вербальній магії. Тут найповніше виявляється усвідомлення Кобзарем слова саме як **«діє-слова»**. Художня творчість Шевченка – яскравий приклад того, як пристрасне, сповнене актуального змісту слово зберігає в собі таємничу силу, здатну впливати на людську душу і розум навіть тоді, коли між моментами його витворення і сприйняття – чимала часова дистанція. Зрештою, цю поетичну сугестію передчував і сам Шевченко:

*Орю
Свій переліг – убогу ниву!
Та сію слово.
Добрі жнива
Колись-то будуть.*

Примітки

¹ Митрополит Іларіон (Іван Огієнко). Дохристиянські вірування українського народу. – К., 1992. – С. 189.

² Спогади про Т. Г. Шевченка. – К., 1958. – С. 298.

³ Франко Іван. «Наймичка» Т. Шевченка / Зібр. тв.: У 50 т. – К., 1981. – Т. 29.